

ANKARA İTİLAFNÂMESİ SÜRECİNDE SURİYE SINIRI ÜZERİNDEKİ TARTIŞMALAR

Dr. MUSTAFA BUDAK *

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı ya da resmî adıyla "Yakın Şark İşleri Hakkında Lozan Konferansı" ¹ sonunda imzalanan barış antlaşması, sadece yeni Türk devletinin Avrupalı devletler tarafından resmen ve hukuken tanınmasını sağlamakla kalmamış; altı yüzyıllık Osmanlı Devleti'nin tasfiyesini de gerçekleştirmişti.² Oysa Lozan'a giden T.B.M.M. heyeti son derece iddialı bir talimat³ çerçevesinde barış görüşmelerine başlamıştı. Ancak, İngiltere adına konferansa katılan Lord Curzon'un "mütekebbir" tavrı ve özellikle toprak meselelerinde İtilâf devletlerinin "ya hep ya hiç" mantığıyla hareket etmeleri, İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyetini ihtilaflı toprak konularında -Adalar, Musul ve Suriye sınırı- kazanılmış hakları kaybetmemek endişesiyle müzakere etmekten alıkoymuştu. Artık, Lozan'daki Türk heyeti için önemli olan ihtilaflı toprak meselelerini daha sonraki bir döneme bırakarak nihâf barışı sağlamak düşüncesi idi.⁴

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Cemil Birsnel, **Lozan**, II, İstanbul 1933, s. 18.

2 Nitekim Atatürk, bunu "Sevr Muahedesi'nin muhteviyatında tebarüz eden bizi imha etmek" amacıyla açıklarken (Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, TTK yayınları, Ankara 1982, s. 42). İsmet İnönü, Lozan Konferansıyla ilgili dökümanter bir esere yazdığı önsözde Lozan Antlaşması'nı "İmparatorluğun tasfiye edildiği muahededir" diyerek tanımlamıştı. Bkz. **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, Cilt I, Kitap I (Çev. Seha L. Meray), A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1958. Aynı şekilde Şevket Süreyya Aydemir ise Lozan Antlaşması'nın sözünü ettiğimiz özelliğini şu cümlelerle ortaya koymuştur: "... Bu muahede bir büyük hesaplaşmadır.. Nitekim Lozan'da biz Anadolu'ya saldıran ve orada yendiğimiz Yunanlılarla değil Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Devleti'ni yenen galiplerle karşılaştık ve onlarla hesaplaştık. Halbuki yeni Türkiye dünyaya yeni bir devlet olarak doğuyordu. Kendisini eski Osmanlı Devleti'nin devamı saymıyordu. Ama Lozan'da artık tarihe karışan bu eski imparatorluğun bütün tasfiye davalarıyla karşılaşmak zorunda kaldı..", Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam İsmet İnönü, 1884-1938**, Cilt: I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966, s. 218.

3 Bu talimatta Türkiye, Adalar, Suriye ve Irak sınırları konusunda oldukça talepkardı. Geniş bilgi için bkz., Tevfik Bıykoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, II, 2. baskı, TTK Yayını, Ankara 1987, s. 104.

4 Mustafa Budak, "T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtlarına Göre Lozan Konferansı ve İskenderun Sancağı", **İlmî Araştırmalar**, Sayı 2, İstanbul 1966, s. 42-43.

Hemen belirtelim ki, Lozan'da barış görüşmeleri devam ederken ve hatta kesintiye uğradığında, T.B.M.M.'nin gizli oturumlarında özellikle toprak meselelerinde yoğun tartışmalar olmuştu. Bu arada, Ankara İtilâfnâmesi, "geçici mukavele"⁵ niteliği taşımasından dolayı Misâk-ı Millî'ye aykırılığı ileri sürülerek T.B.M.M.'de esaslı eleştirilere uğramıştı. Nitekim, Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, 5 Mart 1923 tarihinde T.B.M.M.'de yapılan gizli oturumda Ankara İtilâfnâmesi'nin asıl barış antlaşmasının daha sonra imzalanacağı vaadiyle T.B.M.M. tarafından kabul edilmesinin sağlandığını iddia etmişti.⁶ Acaba, Ali Şükrü Bey'in bu iddiasının bir gerçeklik payı var mıydı? Gerçekten, Ankara İtilâfnâmesi, Suriye sınırıyla ilgili beşerî coğrafya bakımından bazı sorunlara rağmen, "sorunlar asıl barışta çözülecek" vaadiyle mi T.B.M.M.'nin onayından geçmişti.

Biz bu yazımızda, ilk önce Londra Konferansı'ndan Ankara İtilâfnâmesi'nin imzalandığı tarihe kadar süren Türk-Fransız görüşmelerinden bahsederek ve daha sonra yukarıdaki soruların cevabını aramak için sözkonusu İtilâfnâme görüşmeleri sürecinde T.B.M.M.'de yapılan gizli oturumlarda Suriye sınırı hakkındaki tartışmaları gözden geçireceğiz.

Londra Konferansı'ndan Ankara İtilâfnâmesi'ne Türk-Fransız Görüşmeleri

I. İnönü Savaşı'nda (9-10 Ocak 1921) Türk Ordusunca Yunanlıların yenilmesi Ankara Hükümeti'nin itibarını arttırmış ve İtilâf devletlerini özellikle İngiltere'yi Sevr Antlaşması ile Anadolu'da güçlenen Milli Mücadele hareketi hakkındaki görüşlerini yeniden gözden geçirmeye sevk etmişti.⁷ Bunun sonucunda Londra Konferansı (23 Şubat - 12 Mart 1921) düzenlenmiş ve Konferans'a İtilâf devletlerinin yanı sıra ilk önce İstanbul Hükümeti, daha sonra da İtalya aracılığıyla Ankara Hükümeti çağırılmıştı.

5 Bu konuda Atatürk, T.B.M.M.'nin 16.10.1921 tarihli gizli oturumunda Franklin Bouillon'un şu sözlerini aktarıyordu: "... Türkiye ile Fransa Hükümeti arasında kat'î ve devamlı bir sulh yapılmıyor; kat'î ve devamlı bir sulha mebedef hareket olmak üzere bu itilâf yapılıyor.", **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları** (Bundan sonra **GCZ**), II, Ankara 1985, s. 354. Aynı şekilde o devrin meşhur Fransız yazarlarından Eduard Erio'ya göre, Ankara İtilâfnâmesi "ibtidâf bir akd" idi., "Fransa'dan gelen Dostluk Sesleri", **Hakimiyet-i Milliye**, nr. 361, 24 Teşrin-i sani 1337 (1921), s. 1.

6 M. Budak, a.g.m., s. 45.

7 Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, TTK Yayını, Ankara 1976, s. 117-118.

Ancak, İstanbul Hükümeti'ni temsilen Konferans'a katılan Tevfik Paşa kalıcı bir barış için millî sınırlar içinde Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile egemenliğinin sağlanmasını isteyerek son sözü Ankara Hükümeti temsilcisi Bekir Sami Bey'e bırakması, Türkler arasındaki muhtemel ikilikten yararlanmayı ümit eden İngiltere'yi hayal kırıklığına uğrattı. Üstelik, Bekir Sami Bey'in "Misâk-ı Millî"de ısrar etmesi, Konferans'ın sonuçsuz kalmasına sebep oldu.⁸

Buna rağmen Bekir Sami Bey, Yunanistan'ı yalnız bırakmak amacıyla İtilâf devletleri temsilcileriyle ayrı ayrı görüşmeler yaptı.⁹ Bunun sonucunda İngiltere, Fransa ve İtalya ile ikili anlaşmalar imzaladı. Özellikle, Fransızlara yapılan 11 Mart 1921 tarihli anlaşma, Suriye sınırıyla ilgili hükümler içeriyordu. Bir çeşit Sevr Antlaşması'nın sözkonusu sınır hakkındaki maddelerinde geçici düzenlemeler yapan bu anlaşmaya göre, Türkiye-Suriye sınırı, İskenderun Körfezi'nden Payas kazasının hemen güneyindeki bir noktadan başlayarak hemen hemen düz bir çizgi halinde Meydan-ı Ekbez'e ulaşacak (köy ve istasyon Suriye'de kalacaktı); buradan Marsova'yı Suriye'ye, Karnaba ile Kilis'i Türkiye'ye bırakacak şekilde güneydoğuya yönelecek ve Çobanbey istasyonunda Bağdat demiryoluna kavuşarak Nusaybin'e kadar demiryolunu (demiryolu platformu Osmanlı topraklarında kalacak şekilde) takip edecekti. Daha sonra Azek'in (Gercüş civarı) kuzeyinde Dicle'nin dirseğine ulaşacak olan sınır çizgisi Cezire-i İbn-i Ömer'e (Cizre) kadar Dicle'yi izleyecekti.¹⁰

Ne var ki Bekir Sami Bey, sözkonusu anlaşmaları kendi hükümetine danışmadan ve T.B.M.M.'nin onayını almadan imzalamıştı. Çünkü sözkonusu anlaşmalar, Atatürk'e göre "Sevr projesini müteakip beyinlerinde akdettikleri "Accord tripartite" tesmiye olunan ve Anadolu'yu menatık-ı nüfûza taksim eden itilâfnâme'yi başka namlar altında hükümet-i milliyemize kabul ettirmek maksadına mâtuf" idi.¹¹ Bundan dolayı, Bekir

8 S. R. Sonyel, A.g.e., II, s. 127-132.

9 S. R. Sonyel, A.g.e., II, s. 132.

10 Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Kurtuluş Savaşımız (1919-1922), Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Müdürlüğü 50. Yıldönümü Yayınları, Ankara 1973, s. 101-103; Bige Yavuz, Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından (1919-1922), TTK Yayını, Ankara 1994, s. 114-116; S. Sonyel, A.g.e., II, s. 135-136.

11 Kemal Atatürk, Nutuk, II, 15. baskı, MEB Yayını, Ankara 1987, s. 589. Atatürk, Nutuk'da yaptığı bu değerlendirmeden çok önce 12 Mayıs 1921 tarihinde TBMM'nin gizli oturumunda buna benzer bir yorumda bulunmuştu. O'na göre, bu itilâfnâme, "... bir nebzesi dahi Sevr Muahedesi'ni esas alarak bize kabul ettirmeye matuf..." nitelikte idi. Geniş bilgi için bkz., GCZ, II, s. 73.

Sami - Briand anlaşması, T.B.M.M. Hükümeti tarafından "gayr-i kabil-i itilâfnâme" sayılarak reddedilmişti.¹² Bekir Sami Bey ise, yapılan eleştiriler karşısında Meclis'in "...temin ettiğimiz fevâidi değil, arzuladığımız netâyici tamamen istihsal edemediğimiz için itilâfnâmeyi tasvip buyurmadı."¹³ di-yerek istifasını vermişti.¹⁴

Bütün bu gelişmeler, Türk-Fransız ilişkilerinde kısa bir süre de olsa gerinlik doğurmuştu. Ancak, Türk Ordusu'nun Yunanlılara karşı İnönü'de kazandığı ikinci zafer, Ankara Hükümeti'nin konumunu askerî ve siyasî açıdan güçlendirmiş; kendi ekonomik sorunlarının yanısıra Almanya'nın özellikle Ren bölgesinin geleceği hakkında İngiltere ile çatışma noktasına gelen Fransa'yı Türklerle uzlaşmaya yöneltmişti.¹⁵ Aslında, Ankara Hükümeti de Fransızlarla barış görüşmelerine başlamaktan yanaydı. Bu düşünceyle en azından ilişkileri sürdürmek amacıyla Mayıs 1921 ortalarında, Ankara Hükümeti'nin Dışişleri Bakanlığı Hukuk Danışmanı Münir Bey (Erteğün) Fransızlarla görüşmek ve Ankara Hükümeti'nin Misâk-ı Millî'ye uygun karşı önerilerini Fransızlara vermek üzere Adana'ya gönderildi. 18 Mayıs 1921'de, Fransız Doğu Ordusu Birinci Tümen Komutanı General Dufieux'ye sunulan bu öneriler, Fransız Hükümeti'ne gönderilmek üzere "sadece" alınmış¹⁶ ve hiçbir değerlendirme yapılmamıştı.

Hemen belirtelim ki; bu Türk, karşı-önerilerin üçüncü maddesi, Türkiye-Suriye sınırıyla ilgiliydi. Buna göre; sınır, İskenderun Körfezi'nde Sarıseki'den başlayacak ve Çalankale, Kırmıtlık, Afrinhan, İbrahim (Ahterin'in doğusunda) ve Taşhöyük'ten (Elbeyli nahiyesinden) geçerek Deliçayı takip edecek ve Sacir vadisinde Karataşlı Tepe'nin doğusuna varacaktı. Buradan itibaren Fırat nehrine kadar Sacir Vadisini, daha sonra Caber kalesi ve Rakka'dan geçerek Fırat vadisini izleyecek ve oradan düz

12 Atatürk, **Nutuk**, II, s. 621. Aynı şekilde Londra Konferansı'ndan sonra Bekir Sami Bey'in İtilâf devletleriyle yaptığı anlaşmalar, TBMM'nin gizli oturumlarında milletvekillerce kıyasıya eleştirilmiş; Misâk-ı Millî'den taviz verildiği kanaati, eleştirilerin odak noktası olmuştu. Özellikle, bu eleştiriler, 17.3.1921 ile 12.5.1921 tarihli gizli oturumlarda yapılmıştı. Geniş bilgi için bkz., **GCZ II**, s. 2-11, 72-78.

13 Bekir Sami Bey'in 12.5.1921 tarihli gizli oturumunda yaptığı konuşma, **GCZ II**, s. 74.

14 İzzet Öztoprak'a göre, Bekir Sami Bey'in istifasının sebebi, sayılan sebeplerden başka, Kafkasya'daki özellikle, Tiflis'teki çalışmaları ile Lloyd George'a yaptığı Kafkas federasyonu teklifi idi. Geniş bilgi için bkz., İ. Öztoprak, "Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in İstifası Meselesi", **X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, VI, Ankara 1994, s. 2781.

15 S. R. Sonyel, **A.g.e.**, II, s. 198.

16 B. Yavuz, **A.g.e.**, s. 124-125.

bir çizgi halinde Giran'a ulaşacak, oradan da Sincar dağlarını takip edecekti. En önemlisi de sınırın geçtiği ve burada sözü edilen bütün yerler Türkiye'ye bırakılacaktı. Ayrıca, sözkonusu önerilerin onbirinci maddesine göre de, Türkiye-Suriye sınırının dışında kalan Türk ve Arapların beraber (karma) yaşadığı yerlerde de özel bir idare kurulacaktı.¹⁷

O sırada Dışişleri Bakanlığı'na vekâlet eden Fevzi Paşa'ya göre, bu Türk önerileri, Misâk-ı Millî'ye dayanmaktaydı. Öyle ki, Bekir Sami'nin imzaladığı anlaşmada şimendifer hattı olarak geçen birçok kaza ve köylerin arazisini ikiye ayıran Türkiye-Suriye sınırı coğrafya¹⁸ ve etnik yapı¹⁹ dikkate alınarak yeniden düzenlenmişti. Ancak, Suriye ve Anadolu'da görev yapan Fransız yetkililer, sınır dahil diğer konularda Ankara Hükümeti'nin görüşlerini yansıtan sözkonusu önerilerin Fransız çıkarlarına aykırı olduğunu düşünüyorlardı. Nitekim, Suriye Yüksek Komiseri General Gouraud, 24 Mayıs 1921'de Beyrut'tan Paris'e gönderdiği telgrafında, Türkler tarafından teklif edilen yeni sınırın kabulü halinde, İskenderun Körfezi'ne Türklerin hakim olacağını ve son derece stratejik bir konuma sahip Katma bölgesinin (Afrin'in kuzeydoğusu) Türkiye topraklarının içinde kalacağını yazmaktaydı. Üstelik ona göre, Fevzi Paşa'nın aksine, Katma bölgesinin Arap çoğunluğundan dolayı sınır tesbitinde etnik yapı gözönünde bulundurulmamıştı.²⁰

13 Haziran 1921'de Ankara'da yeniden başlayan Türk-Fransız görüşmelerinde Mustafa Kemal Paşa Misâk-ı Millî'de ısrar ederek Fransız temsilci Franklin Bouillon ise Sevr Antlaşması'nın bir emr-i vaki olarak mevcut olduğunu söyledikten sonra Londra'da 11 Mart 1921 tarihli Bekir Sami-Briand anlaşmasının temel alınmasını istiyordu. Hattâ, görüşmelerin sözkonusu anlaşmada yer alan Misâk-ı Millî'ye aykırı noktalar üzerinde yapılmasının daha uygun olacağı görüşünde bulunuyordu. Bununla yetinmeyen Fransız temsilci, Londra'da Bekir Sami heyetinin Misâk-ı Millî'den sözetmediklerini, Misâk-ı Millî'nin ve millî hareketin sadece Avrupa'da değil henüz İstanbul'da bile takdir edilmediğini söyledi. Bunun üzerine Bouillon'a Misâk-ı Millî metnini incelemesi için kısa bir süre verildi. Daha sonra devam edilen görüşmelerde, Mustafa Kemal Paşa, ka-

17 B. Yavuz, A.g.e., s. 127-128.

18 Fevzi Paşa'nın 12.5.1921 tarihli gizli oturumdaki konuşması, GCZ, II, s. 74.

19 B. Yavuz, A.g.e., s. 129.

20 B. Yavuz, A.g.e., s. 131-132.

pitülasyonların kaldırılması ile tam bağımsızlık konularındaki ısrarcı ve kararlı tumununu sürdürdü.²¹ Bundan dolayı Ankara'da Bouillon ile yapılan görüşmeler kesildi.

Ne var ki; Fransız kaynakları, Ankara'da Türk-Fransız görüşmeleri devam ettiği sırada, Mustafa Kemal Paşa'nın Franklin Bouillon'a yarı resmî nitelikte yeni bir anlaşma taslağı verdiğini yazmaktadırlar. F. Bouillon'a dayanılarak sözü edilen bu yeni taslak, 18 Mayıs'da Münir Bey aracılığıyla Fransa'ya iletilen karşı önerilerden farklı idi. Konumuz itibariyle sadece sınır maddesine baktığımızda, yeni sınır Payas'tan hareket ederek Çobanbey ile Nusaybin arasında 20 km. genişliğinde Bağdat demiryolu imtiyaz bölgesinin güneyinden geçerek, Nusaybin'den sonra ise Musul vilayetinin sınırlarına kadar uzanacaktı. Ayrıca, Münir Bey ile gönderilen taslaktan farklı olarak sadece Caber Kalesi'ni içine alan küçük bir alanın Osmanlı idaresi ve hükümranlılığında kalması yeterli görülmekteydi.²² Nutuk'da yer almayan bu taslak, T.B.M.M.'nin 27 Haziran 1921 tarihli dördüncü gizli oturumunda Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey tarafından eleştirilmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile Franklin Bouillon arasında akdedilen "Misâk-ı Millî dahilinde olmayan bir itilâfnâme" şeklinde değerlendirilmişti.²³

Elbette, yaklaşık olarak bir aylık süre içinde Ankara Hükümeti'nin iki farklı anlaşma taslağını ortaya koymasının bazı sebepleri vardı. Herşeyden önce, Millî Mücadele hareketinin amacı, kapitülasyonların kaldırılması, millet ve memleketin tam bağımsızlığının sağlanması idi.²⁴ Yani; esas mesele, toprak değildi. Nitekim, bu gerçeği 24 Eylül 1921'de ikinci aşama Türk-Fransız görüşmelerinde Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) de dile getirmiş ve "... Millî Mücadele arazi için yapılmıyor. Osmanlı topraklarının dörtte üçünü oralardaki halkın iradesine bıraktık. Biz ancak, istiklâl için mücadele ediyoruz." demişti.²⁵ Buna rağmen Suriye sınırının tabii bir sınır olmadığı da diğer bir gerçektir.²⁶ Fakat, Ankara Hü-

21 K. Atatürk, *Nutuk*, II, s. 621-623.

22 B. Yavuz, *A.g.e.*, s. 136.

23 *GCZ*, II, s. 93.

24 K. Atatürk, *Nutuk*, II, s. 623-624.

25 Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 236-237.

26 Bu gerçeği, Türk-Fransız görüşmelerinde Fevzi Paşa (Çakmak) ile Yusuf Kemal Bey biliyorlardı. Y. Kemal Bey'in yazdığına göre, Fevzi Paşa'nın işaret ettiği Türkiye'nin güneydeki tabii sı-

kümeti'nin içinde bulunduğu iç ve dış şartlar bundan fazlasının elde edilmesini güçleştiriyordu. ²⁷

Gerçekten, bir taraftan İtilâf devletlerinin 18-19 Haziran 1921 tarihleri arasında Türk-Yunan Savaşı'nda arabuluculuk yapmak için Paris'te toplanmaları²⁸ ve 25 Haziran'da Yunanistan'ın bu teklifi Sevr Antlaşması'ndan kaynaklanan haklarını gerekçe göstererek reddetmesi ²⁹, diğer taraftan da Fransızların 21 Haziran'dan itibaren Zonguldak'ı boşaltmaya başlamaları ³⁰, Ankara Hükümeti açısından son derece önemli iç ve dış siyasî ve askerî gelişmelerdi. Çok geçmeden, 5 Temmuz'da Yunan Ordusu büyük bir taarruza girişmiş; Eskişehir, Kütahya ve Afyon arasındaki yerleri işgal ederek Ankara'ya yönelmişti. Bunun üzerine Türk birlikleri 25 Temmuz'da Sakarya nehrinin doğusuna çekilmek zorunda kalmışlardı. ³¹

Ne var ki, bu durum uzun sürmemiş; T.B.M.M.'nin aldığı gerekli tedbirlerden -Mustafa Kemal Paşa'nın 5 Ağustos'da tam yetkiyle başkomutan seçilmesi³² ve tekâlif-i milliye emirlerinin (7-8 Ağustos) çıkarılması ³³ gibisonra Türk Ordusu 23 Ağustos'da Sakarya'da Yunanlılarla büyük bir meydan muharebesine girişmiş ve 13 Eylül'de Sakarya nehrinin doğusunda tek Yunan askeri kalmamasını sağlayan büyük bir zafer kazanmıştı.³⁴ Bu zafer, Temmuz'daki Yunan taarruzuyla birlikte beklemeyi tercih eden Fransızların Ankara Hükümeti ile yeniden İtilâf görüşmelerine başlamalarını sağladı. ³⁵

nırının "Asi nehrinin dirseğinden Fırat'ın dirseğine çekilecek bir müstakim hattı ve oradan Fırat'ı takip ederek aşağıdaki Musul vilayetini bizde bırakarak İnan hududuna ulaşan hudud olduğu" gerçeği, Moskova Antlaşması'ndan sonra Avrupa'ya da Fransa yoluyla bir pencere açmaya şiddetle muhtaç olunmasından dolayı Fransızlara kabul ettirilememişti. Bkz. Y. K. Tengirşek, *A.g.e.*, s. 238; Ayrıca bkz., Y. Kemal Bey'in gizli oturumdaki konuşması, *GCZ*, II, s. 328.

27 Y. Kemal Bey'in Fransızlarla itilâfnâmeye mecbur kaldığı hakkında 12.10.1921 tarihli gizli oturumunda yaptığı konuşma, *GCZ*, II, s. 294-295.

28 Bilâl Şimsir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, III, TTK Yayını, Ankara 1979, s. 409-418.

29 B. Şimsir, *A.g.e.*, III, s. 441-443.

30 *Türk İstiklâl Harbi, (TİH) II/4*, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1974, s. 132.

31 *TİH, II/4*, s. 220-537; Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'nin 19.9.1337 (1921) tarihli açık birinci oturumunda bu muharebeler ile dış ilişkiler hakkında yaptığı konuşma, *TBMM Zabıt Ceridesi*, XII, Ankara 1958, s. 255-256.

32 *TBMM Zabıt Ceridesi*, XII, s. 21; M. K. Atatürk, *Nutuk*, II, s. 610-615.

33 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyânnâmeleri*, IV, Ankara 1964, s. 394-404; M. K. Atatürk, *Nutuk*, II, s. 615-617.

34 *TİH- II/4*, s. 3-260; Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya muharebeleri ve sonuçları hakkında TBMM'nin 19.9.1921 tarihli oturumunda yaptığı konuşma, *TBMM Zabıt Ceridesi*, XII, s. 256-260.

35 Çünkü Fransa, Ankara Hükümeti ile bir anlaşma yaparsa, bir taraftan 1918'den itibaren ar-

Aslında, Türk-Fransız görüşmeleri kesilmemişti. Haziran 1921 sonunda Ankara'dan ayrılmış olan Franklin Bouillon, doğrudan Paris yerine Beyrut'a gitmiş, kendi hükümetiyle telsiz telgrafla haberleşerek Ankara'da Türk Hükümeti'nin kendisine sunduğu önerilerden Fransız Hükümeti'nin kabul ettiği ve etmediği hususları öğrenmişti.³⁶ Temmuz'un son günlerinde³⁷ Adana'da Münir Bey ile görüşen Fanklin Bouillon, 31 Temmuz'da İstanbul'a geçmiş³⁸ ve 1 Ağustos'da da Paris'e varmıştı. İngiliz The Times gazetesine göre, Franklin Bouillon hayal kırıklığına uğrayarak Paris'e dönmüştü.³⁹ Oysa, Fransız temsilcinin amacı, Paris'de Briand Hükümeti ile görüşerek Ankara Hükümeti ile yapılacak anlaşmaya son şeklini vermektir. Nitekim Fransızlar, hazırladıkları son anlaşma taslağını 26 Ağustos 1921'de tamamladılar.⁴⁰

Sözkonusu anlaşma taslağı ve resmî yetki belgesiyle⁴¹ birlikte Franklin Bouillon 20 Eylül 1921'de Ankara'ya geldi.⁴² 24 Eylül'de ise ikinci aşama Türk-Fransız görüşmeleri başladı. Bu görüşmeler üç hafta kadar sürdü. Ankara Hükümeti'ni Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey başkanlığında bir heyetin (heyetin diğer üyeleri hukuk danışmanı Münir Bey ile Malta'dan yeni dönmüş olan Fethi Bey (Okyar) idi.) temsil ettiği görüşmelerde, Kilikya'da karma jandarma gücünün kurulması, nüfûz bölgeleri, kaynağı Türkiye'de bulunan Kuveik Suyu ve Türkiye-Suriye sınırı en fazla tartışılan meseleler idi. Nitekim, görüşmelerde hakem rolü oynayan Mustafa Kemal Paşa, sınırın Payas'dan başlayarak Çobanbey-Nusaybin arasındaki 20 km. genişliğindeki Bağdat demiryolu imtiyaz bölgesinin güneyinden geçtikten sonra Musul vilayeti sınırına kadar uzamasında ısrar ederken Bouillon da, Briand'dan aldığı talimat uyarınca hiçbir taviz vermemekten yanaydı.

kasından gittiği İngiliz politikasından kurtulmuş olacak, diğer taraftan da Doğu Ordusu'na yaptığı askerî harcamaları azaltabilecekti. Geniş bilgi için bkz., Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922**, TTK Yayını, Ankara 1988, s. 211-216.

36 Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in 30.7.1921 tarihli gizli oturumdaki konuşması, GCZ, II, s. 128.

37 Kesin tarih belli olmamakla beraber Y. Kemal Bey'in 30.7.1921 tarihindeki konuşması dikkate alınırsa "Temmuz'un son günleri" demenin daha doğru olacağı kanaatindeyim.

38 B. Yavuz, A.g.e., s. 138.

39 Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922)**, 2. baskı, TTK Yayını, Ankara 1989, s. 158.

40 Bige Yavuz, Fransız arşiv belgelerine dayanarak bu taslağın 12 maddeden meydana geldiğini ve 20 Ekim 1921'de imzalanacak olan itilâfnâme metninden pek büyük farklılıklar arzetmediğini yazmaktadır. Geniş bilgi için bkz. B. Yavuz, A.g.e., s. 40

41 Y. Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, s. 236; B. Yavuz, a.g.e., s. 142.

42 G. Jaeschke, A.g.e., II, s. 162.

Çünkü Fransızlara göre, Türkiye'nin Fransa ile anlaşmaktan başka çaresi yoktu.⁴³

Gerçekten, Ankara Hükümeti, Fransızlarla anlaşmak istiyor; B.M.M.'nin Misâk-ı Millî'deki ısrarından dolayı bunu gerçekleştirilemiyordu. Bu gerçeği Mustafa Kemal Paşa, 18 Ekim 1921 tarihindeki B.M.M.'nin gizli oturumunda yaptığı konuşmada Franklin Bouillon ile arasında geçen konuşmayı naklederek açıklıyordu:

"... sizin maksadınızı tamamiyle anladık. Fakat, bizim de Meclis'imizin behemahal tatmini lâzımdır. Siz noktası noktasına ısrar ederseniz, hakikaten yapacak başka bir şeyimiz kalmaz. Ben şahsen düşünüyorum. Meclis bunu kabul etmez. Benim tarafımdan ufak tefek şeylerin kabul olunmasıyla dahi Meclis'in bu meseleyi kabul edeceğini zannetmem..."⁴⁴

Sonunda, Ankara Hükümeti ile Franklin Bouillon arasında görüşmelerdeki ihtilafli konular -Kuveik Suyu, Pozantı-Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolu imtiyazı gibi- Fransızların istediği şekilde halledilmiş; hem Londra'da yapılan anlaşmada hem de 26 Ağustos taslağında Fransa'ya tanınan askerî ulaşım hakkı ile Türkiye-Suriye sınırının Bekir Sami-Briand anlaşmasından farklı olarak biraz daha güneye çekilerek -Misâk-ı Millî'ye tam uygun olmamasına rağmen- Türkiye lehine sonuca vardiirilmişti.⁴⁵ Özellikle, Ankara Hükümeti, sınırlar konusunda direnç göstermişti. Ancak, Yusuf Kemal Bey'in işaret ettiği gibi Sovyetlerle yapılan Moskova Antlaşması'ndan sonra Avrupa'ya da Fransa kanalıyla "bir pencere açmak" zorunluluğundan dolayı⁴⁶ Ankara Hükümeti 20 Ekim 1921'de Türk-Fransız İtilâfnâmesini imzaladı.⁴⁷

Hemen belirtelim ki, sözkonusu anlaşmanın sekizinci maddesi, Türkiye-Suriye sınıрыyla ilgilidir. Buna göre, sınır çizgisi, İskenderun Körfezi üzerinde Payas mevkiinin hemen güneyinde olmak üzere seçilecek bir noktadan başlayacak ve yaklaşık olarak Meydan-ı Ekbez'e doğru gidecektir

43 B. Yavuz, A.g.e., s. 143; S. Sonyel, A.g.e., II, s. 200

44 GCZ, II, s. 363.

45 B. Yavuz, A.g.e., s. 144-145.

46 "... Sovyetlerle muahededen sonra Avrupa'ya da Fransa tarikiyle bir pencere açmaya şiddetle muhtaç olduğumuz için zarurî kabule mecbur olduk.." Y. Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, s. 238.

47 İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I, (1920-1945)*, 2. baskı, TTK Yayını, Ankara 1989, s. 50-60.

(demiryolu istasyonu ve bu mevkiî Suriye'de kalacaktır); oradan Marsuva mevkiini Suriye'ye ve Karnaba mevkiî ile Kilis kentini Türkiye'ye bırakmak üzere güneydoğuya doğru kayacaktır. Oradan Çobanbey istasyonunda demiryoluyla birleşecektir. Daha sonra, Bağdat demiryolunu izleyecek ve demiryolunun platformu Nusaybin'e dek Türk toprakları üzerinde kalacaktır. Oradan Nusaybin ile Cezire-i İbni Ömer (Cizre) arasındaki eski yolu izleyerek Cezire-i İbni Ömer'de Dicle'ye varacaktır. Bu yoldan yararlanma konusunda her iki ülke aynı haklara sahip olacaktır. Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demiryolunun istasyon ve garları demiryolu platformunun parçalarından sayılarak Türkiye'ye kalacaktır. Ayrıca, 9. madde ile Caber Kalesi ve çevresi Türkiye'nin malı olacak; Türkiye orada koruyucular bulundurup Türk bayrağını çekebilecektir.⁴⁸

Görüldüğü gibi Ankara İtilâfnâmesi'nin sınırlı ilgili hükümleri genel olarak 11 Mart 1921 tarihli Bekir Sami-Briand anlaşmasıyla aynıdır. Ancak, Ankara İtilâfnâmesi'nde T.B.M.M. Hükümeti lehine Nusaybin ile Cezire-i İbni Ömer arasında bazı değişiklikler -eski yolu izlemek şeklinde- yapılmıştır⁴⁹. Ayrıca, Münir Bey taslağında yer alan Caber Kalesi ve Rakka'dan Fırat vadisini izleyecek ve bunun kuzeyini Türkiye'ye bırakacak şeklindeki sınır, Ankara İtilâfnâmesi'nde 8. maddedeki şekilde düzenlenmiştir. Bununla beraber T.B.M.M. Hükümeti, sözkonusu itilâfnâme ile Anadolu'da nüfûz alanları kurma düşüncesini reddetmiştir.

Fransa'nın İngiltere ile anlaşmadan barış antlaşması imzalayacağından dolayı⁵⁰, "geçici mukavele"⁵¹ ve "ön barış anlaşması"⁵² niteliği taşıyan Ankara İtilâfnâmesi, İtilâf devletlerinden biriyle -Fransa- T.B.M.M. Hükümeti'nin "resmi bir anlaşma" imzalaması bakımından diplomatik bir barışıdır. Fakat, Türkiye-Suriye sınırı konusunda Misâk-ı Millî hedeflerine

48 İ. Soysal, A.g.e., I, s. 51.

49 Bu konudaki bir değerlendirme için bkz. Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948, s. 142.

50 Çünkü Fransa, İngiltere ile 5 Eylül 1914'de Londra'da imzaladığı bir anlaşmayla (Londra Misâki) birbirlerinden ayrı bir barış yapmamaya söz vermişti. Bu konuda kısa bir bilgi için bkz., Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, III/2, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 46. İşte, Lord Curzon hem bu anlaşmayı ve hem de Sevr'de ayrıca imzaladıkları "Accord Tripartite"i gerekçe göstererek Ankara Anlaşması'nı eleştirmiş ve Fransa'yı suçlamıştı. Bu konuda Lord Curzon'un diğer eleştirileri için bkz., B. Şimşir, A.g.e., IV, s. 48-49.

51 M. Budak, A.g.m., s. 39.

52 İsmail Soysal'a göre, Ankara İtilâfnâmesi, anlaşma (Traite) değil de "anlaşma" (Accord) olmasından dolayı "ön anlaşma" niteliği taşımaktadır. Bkz., İ. Soysal, A.g.e., I, s. 48.

ulaşılabilmesi yönünden olumsuz bir özellik taşımaktadır. Bundan dolayıdır ki, Türk-Fransız görüşmeleri sürerken, T.B.M.M.'nin gizli oturumlarında şiddetli tartışmalar yapılmış ve Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere T.B.M.M. Hükümeti eleştirilmiştir.

Türk-Fransız görüşmeleri sürecinde T.B.M.M. gizli oturumlarında yapılan tartışmalar

Anadolu'nun kurtuluşunu sağlayan Birinci T.B.M.M., hem bünyesinde barındırdığı milletvekillerinin farklı düşüncelere sahip olmaları ve hem de 20 Ocak 1921 Anayasası gereğince yasama ve yürütmeyi⁵³ birlikte gerçekleştirmeleri bakımından olağanüstü bir meclisti. ⁵⁴ Bu özelliğinden dolayı 1920-1923 arası dönemde Ankara'da kurulan hükümetler, Meclis hükümeti idi. ⁵⁵ Tabiatıyla bu durum, ülkeyi ilgilendiren önemli iç ve dış sorunların T.B.M.M.'de tartışılmasını gerekli kılmaktaydı. İşte, Türk-Fransız görüşmelerinin gündemini oluşturan sorunların -Suriye sınırı dahil-T.B.M.M.'de şiddetli tartışmalara sahne olması da bu cinsten bir olaydı.

Öncelikle belirtmeliyim ki; Türk-Fransız İtilâfnâme görüşmeleri - özellikle 24 Eylül 1921'den sonraki görüşmeler- Ekim ayı ile birlikte T.B.M.M.'nin gizli oturumlarının ana gündem maddelerinden birini oluşturmuştu. ⁵⁶ İlk kez Türk-Fransız görüşmeleri 4 Ekim 1921 tarihinde, esir mübadelesi vesilesiyle T.B.M.M.'nin gizli oturumlarında gündeme geldi. Ancak, milletvekilleri, sözkonusu oturumda, görüşmeler içeriğinden daha fazla hükümetin izlediği yöntemle ilgili eleştirilerde bulundular. Nitekim, bu konuda ilk eleştiriyi meclisin haberi olmadan hükümetin kendi başına işleri yürüttüğü şeklindeki kanaatini söyleyen Adana milletvekili Zamir Bey yaptı. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, bir

⁵³ 20 Ocak 1921 Anayasası, 2. madde, Kanun no: 85, bkz., *Düstur*, III, Tertib, Cilt: 1, İstanbul 1929, s. 196. Ayrıca bkz., M. K. Atatürk, *Nutuk*, II, s. 562.

⁵⁴ Kemal Atatürk, *Nutuk*, I, s. 420-421.

⁵⁵ Bu konudaki tartışmalar için bkz., Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XXIII/3-4, İstanbul 1957'den ayrı basım, s. 3-21; İhsan Güneş, *Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1985, s. 193-204; Ergun Özbudun, "TBMM Hükümetinin Hukukî Niteliği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1/2, Mart 1985, s. 475-503.

⁵⁶ Türk-Fransız görüşmeleri, TBMM'de altı farklı günde (4, 12, 13, 16, 18 Ekim günleri) sekiz gizli oturuma konu edilmişti.

bakıma Zamir Bey'i doğrularak meclisin haberi olmadan hükümetin Fransızlarla yapılacak mukavelelerin şimdiden iki tarafça mukavele halinde kabülü şeklinde bir karar verdiğini; ama, uygulamaya gitmediğini söylemek durumunda kaldı.⁵⁷

Ne var ki, Yusuf Kemal Bey'in bu sözleri milletvekillerini sakinleştirmemiş; yeni sorulara ortam hazırlamıştı. Öyle ki, İzmit milletvekili Sırrı Bey (Bellioğlu), meclisin kısmen de olsa dışlanması bir itirafı olarak anladığı Yusuf Kemal Bey'in bu sözlerine "Biz icraî sıfatı haiz bulunuyoruz. Nasıl evet veya hayır dersiniz?" diyerek tepki göstermişti. Buna karşılık Yusuf Kemal Bey "... suâl icraî sıfatla sorulmaz, teşriî sıfatla sorulur. Mesûlü adetâ muatip ediyor" dedikten sonra hükümetin meclisin tam güvenine lâıyk olarak çalıştığını belirtmişti.⁵⁸ Yine de Mersin milletvekili Selahaddin Bey'in (Köseoğlu) sözlerine bakılırsa⁵⁹, en azından bazı milletvekilleri bu konuda tatmin olmuş değildi.

Anlaşılan o ki, T.B.M.M.'deki bazı milletvekilleri sadece hükümetin deyim yerindeyse "meclisin dışlanması"ndan şikayetçi olmayıp Suriye sınırı ve ona bağlı sorunlar karşısında da duyarlı idiler. Bu sebeple, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, 12 Ekim 1921 tarihli gizli oturumda, milletvekillerinin sözkonusu eleştirilerine cevap vermeye çalıştı. Mersin milletvekili olan Selahaddin Bey'in Suriye sınırının Payas'dan itibaren Fatıma'ya kadar olması gerektiği görüşüne karşılık Yusuf Kemal Bey, bu görüşün Türkiye'nin karşı teklifinde yer aldığını; ayrıca, Çobanbey ile Fatıma arasına bir şimendifer hattı yapılmasını Fransız şirketinin taahhüd ettiğini söyledi.⁶⁰

Yusuf Kemal Bey'e göre, Fransızlar Bekir Sami-Briand anlaşmasında belirlenen sınırdan ısrarlıydılar. Hatta Fransızlar, bu konuda Haziran 1921 görüşmelerinde uzlaşmaya varıldığını iddia ediyorlardı. Oysa, Ankara hükümeti sözkonusu sınıra (Bekir Sami sınırına) onay vermemişti. Fakat, Ço-

57 GCZ, II, s. 258-259.

58 GCZ, II, s. 259-260.

59 "... Biz bunlardan hiçbir şey anlamıyoruz. Hey'et-i Umûmiye hakkında ne türlü siyaset-i dahiliyemiz ve siyaset-i hariciyemiz cereyan ediyor. Bir şey bilmiyoruz. Bildikleri meselelerde Vekil Beyfendi fırsattan bilistifade Meclisi tenvir buyururlarsa müstefid oluruz. İcrâî sıfat itibarıyla çok kararlıktayız.", GCZ, II, s. 260.

60 GCZ, II, s. 290.

ANKARA İTİLAFNÂMESİ

banbey'den öte tarafa ve Nusaybin'den güneye doğru giden bölgeyi kabul eder görünmüştü. Muhtemeldir ki, Fransızlar, Türk tarafının kendi görüşlerine biraz daha yaklaşımlarını zayıflık olarak görmüşler ve Eylül 1921'de Ankara'ya geldiklerinde Bekir Sami Bey sınırında ısrar etmişlerdi.⁶¹

Daha sonra Yusuf Kemal Bey'in söyledikleri ise Ankara Hükümeti'nin Fransa ile itilâfname görüşmelerine nasıl hazırlandıklarını göstermesi bakımından önemliydi. Herşeyden önce, T.B.M.M. Hükümeti, Fransız Tan gazetesinde yer alan ve Haziran 1921 sonlarında Paris'e giden Bekir Sami ile Celaleddin Arif Bey'lerin gönderdikleri mektupta işaret edilen Fransız Başbakanı A. Briand'ın "sınır milliyetler esasına göre çizilecek" şeklindeki sözlerinden hareketle Halep-Rakka ve Musul'un güneyinden geçecek bir çizgiyi Fransızlara teklif etmiş ise de Bouillon'un "kat'iyen bunun aslı yoktur... hudut, size bildirdiğim hudut..." tarzındaki itirazı üzerine Bekir Sami Bey sınırındaki Türkiye lehine bazı düzenlemelerle yetinilmişti.⁶² Bu gerçeği, sözkonusu oturumda, İçişleri Bakanı ve İstanbul milletvekili Fethi Bey (Okyar) dile getirmiş ve Briand'ın dediği sınırın, Bekir Sami Bey'in imzaladığı anlaşmadaki sınır olduğuna temasla Ankara Hükümeti'nin gönderdiği bazı küçük düzenlemelerle kabul ettiği sınır olduğunu belirtmişti. Fethi Bey'e göre bu sınır, Çobanbey'den geçen demiryolu sebebiyle yapılan "tadilatlı sınır" idi.⁶³

Edirne milletvekili Şeref Bey (Aykut) ise 13 Ekim 1921 tarihli T.B.M.M.'nin gizli oturumunda, ilk önce Bekir Sami Bey'in Paris'de Briand ile yapmış olduğu itilâfnâmeyi bu meclisin "Misâk-ı Millî ruhu ve millet ve memlekete merbutiyet" hissiyle parçalanmış olduğuna temas ederek meclisin gücü yetecek olsa bu anlaşmayı kabul etmeyeceğini söyledi. Daha sonra Fransızlarla yapılacak itilâfnâme maddelerini ayrı ayrı değerlendiren Şeref Bey, Türkiye-Suriye sınırı konusunda önemli iki noktada uyarıda bu-

61 GCZ, II, s. 290.

62 Bu konuda Yusuf Kemal Bey'in şu sözlerinin o devrin psikolojik durumunu göstermesi oldukça manidardır: "Yalnız şunu düşünelim uzlaşmadığımız devam ettiğimiz zaman üç ay sonra, beş ay sonra, bir sene sonra daha iyisini iştihsal edebilecek miyiz? Bence bütün vereceğimiz karar budur. Bunu takdir edelim. Avrupa siyasetinden haberdar olmazsak kendi siyasetimizle dost tedarik edemezsek dost bulamazsak olmaz... Ben bu meseleyi halletmek ile hiçbir şeref duymayacağım ve emin olunuz Dünya'nın buraya imza bırakacağı en bedbaht kimsesi ben olacağım, bu bedbahtı ile bu Türk vatanına felah getirsem o zaman mesut olacağım.", GCZ, II, s. 295.

63 GCZ, II, s. 295.

ludu. İlk olarak, Şeref Bey'e göre, İskenderun-Beyabir arasındaki sınır biraz belirsiz olup Türk Genelkurmayınca belirli bir şekle sokulması gerekliydi. Aksi halde, 1878 Berlin Antlaşması'nda sınırın belirsizliğinden dolayı Bulgaristan'ın Kırcalı bölgesinde 368 köyü Osmanlı Devleti'nin kaybettiği gibi bir durumla karşı karşıya kalınabilirdi. İkinci olarak İtilâfnameye göre, sınırın aşağı tarafından Meydan-ı Ekbez'e doğru bir hat çekileceğini, şimendifer istasyonu ile bu yerin Suriye'de kalacağını belirten Şeref Bey, bu durumun düzeltilmesini istedi. Bununla yetinmeyen Şeref Bey, Kilis şehrini Türkiye'ye bırakacak güneydoğu hattının belirsizlikten kurtarılacak tam ve doğru olarak çizilmesini; sözkonusu hattın Çobanbey istasyonundan demiryoluna nereden ulaşacağını kesin bir şekilde belirlenmesini hükümete hatırlattı.⁶⁴

Daha sonra söz alan İzmit milletvekili Sırrı Bey, Suriye sınırını Fransızlarla kararlaştırmanın Suriye'yi Fransızlara terk veyahut Fransız himayesini içine alıp almadığını sordu. Bu konuda, 1901'deki Akabe meselesinde İngilizlere karşı Osmanlı memurlarının durumunu örnek gösteren Sırrı Bey, Suriye sınırının belirlenmesinde de benzer durumun olduğuna işaret etti.⁶⁵

Hiç şüphesiz, Sırrı Bey'in sözleri sadece, bundan ibaret değildi. Sırrı Bey, T.B.M.M. Hükümeti'nce cevaplandırılmak üzere onbeş soru hazırlamıştı. Kanaatimce; Sırrı Bey'in sınırlara ilişkin şu soruları önemliydi:⁶⁶

- Fransızlar mütarekemize esas olan Wilson prensiplerine riayetkâr olup olmadıklarını söylediler mi?

- Suriye'nin kuzeyinde halkından biri Türkmenistan adıyla anılan arazinin coğrafî durumu itibariyle "müfrez ve tahdid-i kabil olması hasebiyle" Cebel-i Lübnan gibi Suriye hükümetinden ayrı bir hükümet şekline ka-

64 Gerçekten Şeref Bey'in uyarıları önemliydi. Ona göre, Fransızlar, masa başında Türkleri çok aldatmışlardı. Bu sebeple, antlaşma metinlerinin çok açık ve kesin dille hazırlanmasını istiyordu: "... hukuka mensup arkadaşlar pekâlâ bilirler ki; muahedâta en çok, en kuvvetli kelimeler, en çok müteradif olmayan, mechul olan kelimelerdir. Bu gibi kelimelerin kullanılması müreccahdır...", GCZ, II, s. 299-301.

65 Sırrı Bey'e göre, bundan yirmi yıl önce (1901), Turisine'deki Mısır hududu ile Osmanlı Devleti'nin Akabe kazası arasındaki ihtilafta, ilk önce İngilizler, doğrudan görüşmelere katılmak istemişler ise de bu, Mısır'daki İngiliz hakimiyetini tasdik anlamına geleceği düşüncesiyle Osmanlı Devleti'nce reddedilmişti. Bunun üzerine İngilizler, Mısır adına görüşmelere katılmışlardır. GCZ, II, s. 303.

66 GCZ, II, s. 303.

ANKARA İTİLAFNÂMESİ

vuşturulması düşünülmüş müdür?

- İtilâfnâmede, bizden ayrılacak kavimlerin kaderlerinin kendilerine terk edildiğine dair hiçbir kayıt olmaması kasti midir; yoksa, bir "eser-i zühûl müdür?"

- Fransızlarla Misâk-ı Millî'den fedakârlık ederek itilâf akdi gelecek için kötü örnek oluşturmayacak mıdır?

- Birinci Dünya Savaşı sırasında dahi istilâya uğramayan ve şu anda askerî ve mülkî idaremiz altında bulunan yerlerin tahliyesinde ne gibi mecburiyet hasıl olmuştur? Ve ne gibi "esbab-ı mücbire ile muvafakat" edilmiştir?

Cezire-i İbni Ömer'e (Cizre) kadar Fransızların sokulmasına izin verildiği takdirde artık mevcut yer üzerinde hakimiyet iddiası olacak mıdır?

Gerçekten Sırrı Bey esaslı sorular sormuştu. Ne var ki Sırrı Bey, Millî Mücadele hareketinin önder kadrosunun öncelikli amaçlarını anlamamıştı. Daha önce belirttiğim gibi, T.B.M.M. Hükümeti'nin esas amacı, bir an önce kurtarılmış topraklar üzerinde tam bağımsızlığı sağlamaktı. Nitekim Trabzon milletvekili Hüsrev Bey (Gerde), yeniden bu hususa dikkat çekmiş ve "... vazifemiz vatanın halâsı, âtimizin teminidir. Pekâlâ bilirsiniz ki, istiklâl mezarlara bahş olunmaz..." diyerek hükümeti savunmuştu. Hüsrev Bey'e göre, Fransızlarla olan itilâf Batı ile anlaşmamızın başlangıcını oluşturacaktı.⁶⁷

Hüsrev Bey'in bu açıklamalarına rağmen, Fransızlarla yapılacak olan itilâfnâme ile ilgili eleştirilerin arkası kesilmemişti. Hüsrev Bey'den sonra kürsüye gelen Mersin milletvekili Selahaddin Bey, öncelikle şimendifer ve sınır maddelerinin gereğince tatminkâr olmadığını belirtti. Ona göre, sınır konusunda temel alınması gereken husus, Misâk-ı Millî'de belirlenmiş genel çizgiydi ve ne yazık ki, Ankara Hükümeti'nin hatalarından dolayı gerçekleşmemişti. Çünkü, başlangıçta sınır işi büyük tutulmamış ve geriye çekilme eğilimi gösterilmişti. Bu konuda şimendifer hattını örnek veren Selahaddin Bey, itilâfnâmede belirtilen sınırın, Payas'ın hemen güneyinden

⁶⁷ Hüsrev Bey'in 13.10.1921 tarihli gizli oturum konuşması, GCZ, II, s. 304-305.

başladığına işaret ederek bunun pek mahzurlu olduğunu söyledi. Selahaddin Bey'e göre, sözkonusu sınırı sakıncalı kılan ilk sebep, Almanların yaptığı araştırmalar sonucunda Payas madenlerinin zengin potansiyeli idi. İkinci derecedeki sakıncası ise zengince bir havza olması ve denize yakınlığından dolayı parlak bir gelecek vaad etmesiydi. Ayrıca, Selahaddin Bey, Payas'ın sadece toprak olmadığı ve İskenderun körfezinden dolayı stratejik önem taşıdığı düşüncesindeydi.⁶⁸

Herşeyden önce sınırın tabii sınır olmasını savunan Selahaddin Bey, halihazırda kabul edilen sınırın biraz daha güneye çekilmesini ve hükümetin bunun imkânlarını araştırmasını istedi. Daha sonra ise sınır konusunda kendi görüşlerini şu şekilde ortaya koydu.⁶⁹

"... hatt-ı müstakim üzre geçirilen hattan Meydan-ı Ekbez'in intihabı mühimdir. Bu noktayı bilhassa Hey'et-i Âli'nizin iyi düşünmesi lazımdır. Meydan-ı Ekbez'den Çobanbeyli"ye doğru, yahut doğru bir hat temdidine ahval-i arziye itibariyle imkân yoktur. Binaenaleyh hududu Fatimiye'ye kadar getirirsek orada gayet cüz'i bir arazi dilimi kalacaktır. Fakat o surette yani, Fatıma üzerinden doğrudan doğruya bir hat temdidi okunursa yukarıdan ve kendi arazimizden geçmek üzere bir hat sahibi oluruz."

Bununla yetinmeyen Selahaddin Bey, sözkonusu görüşlerini beşerî coğrafya ve askerî güvenlik gerekçeleriyle desteklemiş; özellikle, ticaret bakımından Nusaybin ve Cizre'nin Türkiye'de kalmasının önemine işaret etmişti. Daha sonra meralar ile halkın küçük baş hayvan (koyun) yetiştiriciliğinden dolayı güneye olan ihtiyaçlarına değinen Selahattin Bey, Türkiye-Suriye sınırının buna göre çizilmesini; aksi halde, İngilizlerin veya başka güçlerin Türkiye aleyhinde bazı kışkırtmalarına zemin hazırlayacağını söyledi.⁷⁰ ... Selahaddin Bey'e göre Fransızlar, Cizre'de bulunan Suryanileri kullanarak sınırı Cizre'ye kadar getirmek amacındaydılar. Bundan dolayıdır ki, Türkiye, güney sınırının Nusaybin'den itibaren otomobil ve şimendifer yolu olmasında ısrar etmeliydi.⁷¹

Dikkat çekicidir ki, Selahaddin Bey, Suriye sınırının tesbitinde de-

68 Selahaddin Bey'in 13.10.1921 tarihli konuşması, GCZ, II, s. 305-306.

69 GCZ, II, s. 306.

70 GCZ, II, s. 306.

71 GCZ, II, s. 307.

miryolu güzergahının gözönünde tutulması taraftarıydı. Çünkü, ona göre sınır görüşmelerinde şimendifer "bir vasıta-i temeddün" idi.⁷² Bu sebeple Türk-Fransız İtilâfnâmesi'nde asıl mesele şimendifer ve sınır olup gerisi ayrıntıdan ibaretti.⁷³

Selahaddin Bey'in bu uzun ve uyarıcı nitelikteki konuşmasından sonra Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey söz aldı ve Türk-Fransız itilâfnâme görüşmelerinin arka plânını anlattı. İlk önce, sözkonusu olduğuna değinen Yusuf Kemal Bey, Bekir Sami İtilâfnâmesi'ne dayanarak T.B.M.M. Hükümeti tarafından bir karşı teklifin Fransızlara yapıldığını ve Fransızların buna cevap vermediklerini söyledi. Daha sonra Franklin Bouillon'un gayrı resmî olarak Ankara'ya gelerek Ankara Hükümeti temsilcileriyle yaptığı görüşmelerden bahsetti. Yusuf Kemal Bey, Fransız temsilcisinin Türk tekliflerini hükümetinin kabul edemeyeceğini söylediğini; Ankara'da hableşmenin güç olduğunu söyleyerek Mersin veya Suriye'ye gitmek istediğini ve gittiğini; geriye dönüşünde ise Münir Bey ile görüşerek Türkiye için kötü bir zamanda (Kütahya-Eskişehir muharebeleri öncesinde) bir müvedde veya "itilâfnâme projesi" göndererek bunun kabul edilmesini istediğini; genel ve askerî durumdan dolayı kaçamak cevaplar verdiklerini anlattı.⁷⁴ Yusuf Kemal Bey'e göre, yeni yapılacak olan itilâfnâme, Bekir Sami Bey İtilâfnâmesi'nin bazı maddelerini -şimendifer maddesi gibi- içine almakla beraber "diğer kısımlarda küllî tebeddül" vardı.⁷⁵

Ne var ki, Yusuf Kemal Bey'in T.B.M.M. Hükümeti'nin içinde bulunduğu şartları ortaya koyan ve bu şartlar altında Fransızlarla itilâfnâme görüşmelerinin yapıldığını açıklayan gerçekçi konuşması T.B.M.M.'de bulunan bazı milletvekillerini yine de tatmin etmemişti. Bunlardan biri olan Çankırı milletvekili Tevfik Efendi söz alarak ilgi çekici ve aynı zamanda hayatî nitelikte bazı sorular sormadan edemedi. Meclis İkinci Başkanvekili Adnan Bey'in (Adıvar) "böyle soru olmaz" diyerek karşı çıktığı Tevfik Efendi'nin ilk sorusu, aslında Yusuf Kemal Bey'in cevaplandığı yeni itilâfnâmenin Bekir Sami Bey İtilâfnâmesi'nden pek farklı olmadığına ilişkin sorusu idi. Kanaatimce, ikinci soru daha önemliydi. Tevfik Efendi (Çankırı milletvekili), Fransa ile olan itilâfnâmenin gelecekte yapılacak

⁷² GCZ, II, s. 306.

⁷³ GCZ, II, s. 310.

⁷⁴ Y. Kemal Bey'in 13.10.1921 tarihli gizli oturum konuşması, GCZ, II, s. 311.

⁷⁵ GCZ, II, s. 311.

barış konferansında Sevr Antlaşması'ndan birşeyler değiştirip değiştirmeyeceğini; gerçekleştiği takdirde, bu itilâfnâmeyle Fransızlara ve İngilizlere taviz anlamında bir yol açılıp açılmadığını sormuştu.⁷⁶

Bu şekilde hükümete yönelik eleştirilerin artması üzerine Mustafa Kemal Paşa söz almış ve ilk olarak itilâfnâme hakkında Franklin Bouillon ile son görüşmelerin yapılmadığına temas etmiş; bu amaçla, meselenin meclis gündemine getirildiğini ve meclisin onayının alınmasına çalışıldığını belirtmişti. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, böyle davranılmadığı takdirde ülkenin gerçek siyasî çıkarlarına aykırı hareket edilmiş olacağını da açıklamıştı. Buna örnek olarak Bekir Sami İtilâfnâmesi'ni gösteren Mustafa Kemal Paşa, yine de sözkonusu itilâfnâmenin imza edilmemesinden dolayı güçlük çekildiğini söyleyerek yeni itilâfnâmenin mecliste müzakere edilmesini istedi⁷⁷ ve gerekçesini de şu sözlerle açıkladı: "Bu devam edecek olan müzakerede ne dereceye kadar muvaffak olacağımız malum değildir. Bu şekil az çok gayr-i kabili tebeddül görüldüğünden dolayı Hey'et-i Vekile'ce beraber müzakeresi lüzumlu görülmüştür. Yoksa, Franklin Bouillon ile son müzakere yapılmış değildir ve müzakerenin devamı bi'l-iltizam yapılmamıştır".⁷⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklamalarından sonra Lazistan milletvekili Osman Bey "bu mukavelenin gayr-i kabili tebeddül olduğunu anladığımı" belirtmiş ve görüşmeler sırasında meclise bilgi verilmezken şu halde T.B.M.M.'nin "tetkik ve tahlil etmesi"ndeki manayı anlamadığını ifade etmişti. Bunun üzerine Yusuf Kemal Bey "Hemen hemen kabil-i tebeddül değildir. Fakat kalkar da başka fikir söyleyebilirsiniz"⁷⁹ diyerek ilgi çekici bir cevap vermişti.

Aynı gizli oturumda konuşan Mardin milletvekili İbrahim Bey, sözü doğrudan sınır konusuna getirerek itilâfnâme metninde sınırın Nusaybin'e kadar şimendifer olduğunu ve oradan Dicle'ye kadar Cezire-i İbni Ömer'in ortasından geçtiğini dile getiriyordu. Buna karşılık Yusuf Kemal Bey sı-

⁷⁶ GCZ, II, s. 313.

⁷⁷ "... Bekir Sami Bey'in vaz'ı imza ettiği itilâfnâmeyi imza etmeyişimizden dolayı hala mu-tazarırız. Aynı hatayı tekrar etmemek üzere hey'et-i umumiyemiz bir kerre bu nokta etrafında mü-zakere edelim.", M. Kemal Paşa'nın 13.10.1921 tarihli gizli oturum üçüncü celse konuşması, GCZ, II, s. 313.

⁷⁸ GCZ, II, s. 313.

⁷⁹ GCZ, II, s. 313-314.

nırın Cezire-i İbni Ömer'e kadar olduğunu söylemesi üzerine Mardin milletvekili İbrahim Bey (Turhan), bu kez Cezire'nin kimin tarafında kalacağını sormuştu. Yusuf Kemal Bey'in verdiği cevap sınır meselesinin o sıralarda halledilmiş olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekiciydi. Gerçi, Yusuf Kemal Bey bu hususun belirlenmediğini söylemiş ise de hem "... hudud meselesinde bir kelime değiştirilemez" demesi ve hem de daha sonra imzalanacak itilâfnâmede sınırın Cizre'ye kadar olması gerçeğini ortaya koymaktaydı.⁸⁰

Buna rağmen milletvekilleri, meclis kürsüsünden kendi görüşlerini açıklıyor ve bazen de uyarı niteliğinde eleştirilerde bulunuyordu. Bunlardan biri olan Trabzon milletvekili Hafız Mehmed Bey, "itilâfnâmenin Sevr'e göre iyi, Misâk-ı Millî'ye göre fena" olduğunu söylemiş ve yine de bu konudaki değerlendirmeyi hükümetin yapması gerektiğini ifade etmişti. Bununla yetinmeyen Hafız Mehmed Bey (Trabzon milletvekili), sınırlar konusunda şimendifer hattının bir tarafı Fransızların olacağından dolayı bu hattın güvenliğini Türk zabıtasının nasıl sağlayacağını sormuş ve aksi halde "vesile-i niz'a" olabileceğini belirtmişti.⁸¹

Aynı şekilde Fransızlarla yapılacak itilâfnâmeye tamamen karşı olanlardan biri de Aydın milletvekili Dr. Mazhar (Germen) Bey idi. Bu görüşünü savunurken Misâk-ı Millî'yi ölçü alan Dr. Mazhar Bey, daha önce diğer milletvekillerce de ileri sürülmüş olan sözkonusu itilâfnâmenin, meclisce reddedilen Bekir Sami Bey İtilâfnâmesi'nin bazı maddelerine aynen verdiğini söyledi. Ona göre, en önemli hususlar, sınır, azınlıklar hukuku ve şimendiferler olmakla beraber sınır işi daha önemliydi. Hiçbir şekilde bir veya 10 km. daha geriye sınır aldırmaya taraftar gözükmeyen Dr. Mazhar Bey, barışsever bir adam olan Briand'ın bile Türklerin yaşadığı yerlerin tamamıyla Türklerde kalacağını söylemesine rağmen buna aykırı bir "mukavelename hakikaten pek hoş görülmecek gibi bir hata" olduğunu ortaya çıktığını; böyle bir hata yapılmasının gerek Misâk-ı Millî ve gerekse Fransız devlet adamlarının söylediklerine göre Adana'nın tah-

80 Aynı oturumda İbrahim Bey'in "Nusaybin, Cezire nerede kalıyor?" sorularının cevapsız kalması da bu görüşü doğrulamaktadır. Bkz., GCZ, II, s. 314.

81 Bu arada, Trabzon milletvekili Hafız Mehmed Bey hükümetten de bir ricada bulunarak "Bizi Mardin, Diyarbekir vilayetimize gidebilmek için bir Fransız koridorundan geçirmesin" demişti. Hafız Mehmed Bey'in 15.10.1921 tarihli konuşması, GCZ, II, s. 322.

liyesiyle "mukayese edilmeye değer" görüldüğü kanaatindeydi. Ayrıca Dr. Mazhar Bey, "Bekir Sami Bey tarafından akdedilmiş olan bu acı itilâfnâme bu suretle tarafımızdan da idame edilmiş gibi görünüyor" demektedir. Hatta, Eylül-Ekim 1921 şartlarında, Türk Hükümeti'nin Avrupa veya Fransa eliyle özel olarak yapılacak barışın uzun ömürlü olmayacağına inanan Dr. Mazhar Bey, "şu muvakkat itilâfnâmedir, yarın bunu yırtarız demenin hiçbir hükmünün olmayacağı" uyarısında bulundu.⁸²

Bütün bu eleştirilere cevap vermek isteyen Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, ilk önce itilâfnâmenin nasıl incelenmesi gerektiğini açıklamış ve daha sonra ise o yıllardaki uluslararası reelpolitiğin hiç de Türkiye'den yana olmadığını ortaya koyan sözler sarfetmişti. Yusuf Kemal Bey'e göre, sözkonusu itilâfnâme müsveddesinin-imzalanmadığı için müsvedde-bazı noktalarını yeniden gözden geçirme ve böyle bir itilâfnâmenin imzalanmasına günün siyâsî, malî, iç ve dış durumun Türk Hükümeti'ni mecbur tutup tutmadığı meselesi idi. Özellikle son nokta, Yusuf Kemal Bey'in daha sonra söylediklerine bakılırsa, oldukça belirleyici bir faktör idi.⁸³

Daha sonra İzmit milletvekili Sırrı Bey'in sorularına uluslararası şartlar içinde cevap veren Yusuf Kemal Bey, Suriye sınırını Fransızlarla yapmanın ve Suriye'yi Fransızlara terketmenin veyahut Fransızlara ilhak niteliği taşıyıp taşımadığı sorusuna "değildir diyebilir misiniz arkadaşlar?" şeklinde son derece anlamlı bir karşılık vererek "feragat" olgusuna dikkat çekmeye çalıştı. Bu aşamada Sevr Antlaşmasını örnek gösteren Yusuf Kemal Bey, orada yapıldığı gibi bir toprak parçasını bir devletin hakimiyetinden çıkarmak için o devlet tarafından "feragatının" ifade edilmesi gerektiğine değindikten sonra Cezayir, Kıbrıs, Mısır, Bosna-Hersek'i işaret ederek gerçekte (fiilen) Osmanlı Devleti sahip olmadığı halde hukukî durumdan dolayı Sevr Antlaşmasını teklif ettiklerini dile getirerek "Sevr Ahidnamesini bize teklif edenler, onların herbiri için bize hakk-ı saltanatımızdan feragat sözünü istiyorlar. Binaenaleyh, böyle fuzulî bir işe girişmek, hakk-ı saltanattan sarahaten feragatı söylemeksizin bu, oranın hakk-ı saltanatını tazammun etmez".⁸⁴ Daha açık bir ifadeyle söylersek,

82 Bu arada Dr. Mazhar Bey (Gemen), şimendifer hattının Fransızlara bırakılmasının Anadolu'nun iktisadi hayatına büyük darbe vuracağını da söyledi. Geniş bilgi için bkz., Dr. Mazhar Bey'in 15.10.1921 tarihli gizli oturum konuşması, GCZ, II, s. 322-324.

83 Yusuf Kemal Bey'in 15.10.1921 tarihli gizli oturum konuşması, GCZ, II, s. 325.

Yusuf Kemal Bey demek istiyor ki, T.B.M.M. kabul etmedikçe Suriye'nin Fransa'ya hukuken ilhakı mümkün değildir. Bu itilâfnâme, bu hususu içermemektedir.

Yine de Pozantı'ya kadar olan yerlerin işgal altında olması gerçeği karşısında zorunluluktan dolayı bazı tavizlerin gerekebileceğine işaret eden Yusuf Kemal Bey, "Suriye'nin hakk-ı saltanatını elbette ve elbette başka umûmî bir sulhte tekrar mevzubahis olmak üzere ondan feragat edeceksek, orada zikredilen şekilde olacaksa orada tayin etmek lâzımdır" dedikten sonra sözü Wilson ilkelerine getirerek buna fazla ümit bağlanmaması gerektiğini söyledi. Bunun sebebi olarak da dünya siyasetinde sadece geçerli olan kuvvet ilkesini gösterdi. Bu yüzden Yusuf Kemal Bey, "biz kendimizi prensiplerle iğfal etmeyelim" uyarısında bulunarak meclis ile hükümetin birlikte çalışmasının önemine işaret etti.⁸⁵

Daha sonra sözü Antakya ve havalisine (Suriye'nin kuzeyinde Türkenistan denilen bölge) getiren Yusuf Kemal Bey, bu bölgenin self-determinasyon hakkıyla ilgili bir kayıtn itilâfnâme müsveddesinde yer almamasının sebebini "ne kastîdir, ne de eser-i zühûldür. Yani, mümkün olsaydı buraya konulacaktı" şeklinde gösterdikten sonra Antakya ve havalisi Türkleri için istenilen özel idarenin reddedildiğini açıkladı.⁸⁶

Ancak, Yusuf Kemal Bey'in daha sonra söyledikleri sözler ise Türkiye'nin arazi gibi konularda niçin dirençli davranamayıp bazı tavizler vermek zorunda kaldığını ortaya koymaktaydı. Çünkü T.B.M.M. Hükümeti, önceliğini ülkenin bağımsızlığına vermiş ve Yusuf Kemal Bey'in deyimiyile "... istiklâle dokundurmadan menafi'-i arziyye ve maddiyyeyi nazarı itibara alalım." mantığı hükümetin dış ilişkilerinde geçerli kural olmuştu. Aynı zamanda bu kural, Yusuf Kemal Bey'e göre, Misâk-ı Millî esaslarına da aykırı değildi. Bu sebeple arazi gibi konuların Misâk-ı Millî çerçevesinde incelenmesini istememekteydi.⁸⁷

"Misâk-ı Millî'mize muhalif hareket etmiyoruz. Fakat, arazi nokta-i nazarıdan tamamiyle emelimizi istihsal edemiyoruz. Niçin veriyoruz? Eğer

84 GCZ, II, s. 326.

85 GCZ, II, s. 326-327.

86 GCZ, II, s. 327.

87 GCZ, II, s. 328.

mukavele akdetmek, imza etmek lâzım ise, bu zarurete binaen veriyoruz. Yoksa, Fransızların hatırı için şu veya bu ihtiyaca binaen vermiyoruz."

Ayrıca Yusuf Kemal Bey, bu durumu "Hiçbir vakit de B.M.M. ve onun hükümeti kolunu kesip de acıyarak kangren olmaması" zaruretiyle açıklıyor ve buna rağmen Antakya'nın daima Türk kalacağını da vurgulamaktan geri kalmıyordu.⁸⁸

Bu sözlerden sonra Yozgat milletvekili Şüleyman Sırrı Bey (İçöz), söz-konusu itilâfnâmenin imzalanmasıyla Fransa'nın Sevr Antlaşması'nı yok saymasının mantıken mümkün olmadığını söyledi ve Yusuf Kemal Bey de kendisine katıldığını ifade etti. Bunun ardından Türk-Fransız mukavelename teklifi okundu ve oylanarak kabul edildi.⁸⁹

Ne var ki, Türk-Fransız İtilâfnâmesi teklifi T.B.M.M. tarafından kabul edilmesine rağmen bu itilâfnâmede yazılı bulunan sınırlarla ilgili maddelerin tartışılmasına T.B.M.M.'nde devam edildi. 16 Ekim 1921 tarihli gizli oturumda konuşan Mustafa Kemal Paşa sınırların Wilson milliyet esasların uygun bir şekilde belirlenmesi gerektiğine temas etmiş ve yine de sabit bir sınırın varlığından söz etmemişti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, "bizim hudud-ı millimiz bize mesut ve müstakil yaşayabilecek bir hudud-ı milliye olur. Menafi'imize azami mutabık çizdirebileceğimiz hudud hangisi ise işte o, hudud-ı millimiz olacaktır."⁹⁰ Bunun üzerine Mersin milletvekili İsmail Safa Bey (Özler), İskenderun bölgesinde yoğun bir Türk nüfus olup olmadığını sormuş ve buna karşılık olarak da Mustafa Kemal Paşa "O başka bir meseledir. Bu hudud, Misâk-ı Millî'mize münafi değildir. Misâk-ı Millî'mizde muayyen ve müsbet bir hat yoktur. Kuvvet ve kudretimizde tesbit edeceğimiz hat, hatt-ı hudud olacaktır"⁹¹ demek suretiyle pragmatik bir tavır sergilemişti.

Yine de Mersin milletvekili İsmail Safa Bey, Misâk-ı Millî'nin yanlış anlaşıldığı kanaatindeydi. Ona göre, yoğun bir şekilde Türk olan yerlerin Misâk-ı Millî'ye dahil olduğu zannediliyor ve Misâk-ı Millî'ye uygun bulunmayarak terkedilen yerlerin Anadolu ile ayrılmaz bir bütün olduğunu

88 GCZ, II, s. 328.

89 GCZ, II, s. 331.

90 GCZ, II, s. 355.

91 GCZ, II, s. 355.

söylüyordu. Daha açıkçası, İsmail Safa Bey, zorunluluktan dahi olsa bu yerlerin Anadolu'dan ayrılmasına karşıydı. Ancak, Mustafa Kemal Paşa, İsmail Safa Bey'den farklı düşünüyor ve itilâfnâme ile ortaya çıkan durumun Misâk-ı Millî'ye aykırı olmadığı görüşünü savunuyordu.⁹²

16 Ekim 1921 tarihinde yapılan T.B.M.M.'nin gizli oturumlarında özellikle Antakya'nın durumuyla ilgili olarak söz alan milletvekillerinden biri de Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey idi. Öncelikle kendisinin barış için milletvekili olduğunu hatırlatan Tunalı Hilmi Bey'e göre, Antakya, Misâk-ı Millî itabarıyla değil zorunluluktan dolayı terkedilmekteydi. Bu bakımdan Mersin milletvekili Selahaddin Bey'in İskenderun limanında Türklere mahsus bir rıhtım bulunması yolundaki teklifini isabetli bulmuş ve Fransızlarla görüşecek olan Türk heyetinin oradaki Türk antrepolarının yer almasına çalışmasını istemişti. Yine de Tunalı Hilmi Bey'in gönlü, bu yerlerin terkedilmesine razı değildi. Çünkü, bu topraklar üzerinde 245 binden fazla halis Türk yaşamaktaydı. Ayrıca Tunalı Hilmi Bey, ergeç Fransızların Suriye'yi terke edeceklerini ve buna rağmen oraların bir Fransız, bir Hıristiyan parçası olarak kalacaklarını söyledi. En önemlisi Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey, sözkonusu toprakların Fransız kontrolünde kalması halinde İskenderun gibi askerî ve iktisadî bakımdan "tıpa" görevini göreceğini ve bunun da Anadolu'yu iktisaden öldüreceğini dile getirmiş; bu düzeltilmediği takdirde Trakya gibi mukaddes davalara kötü örnek oluşturulacağını ifade etmişti.⁹³

Bütün bu eleştirilerden sonra Mustafa Kemal Paşa kürsiye gelerek hem sözkonusu eleştirilere cevap vermeye hem de Türk-Fransız görüşmelerinin genel seyri hakkında bilgi sunmaya çalıştı. 18 Ekim 1921 tarihinde

92 İ. Safa Bey tepkisini "Bir zaruret dolayısıyla Adana'yı terk etse idik, Misâk-ı Millî'ye muvafık addedecek miyiz?" şeklinde koyarken, Mustafa Kemal Paşa da buna ek olarak Batum'un neden bırakıldığı sorulması üzerine "bizzarure taahhüd iddia ettik ve ben iddia etmiyorum. Misâk-ı Millî'ye mugayir olmadığımı söylüyorum" demişti. Geniş bilgi için bkz., GCZ, II, s. 355-356. Gerçekten Batum'un bırakılmasını sağlayan Moskova Antlaşması'nın TBMM'de onaylandığı gün (21 Temmuz 1921) Batum milletvekilleri bu antlaşmaya tepki göstermişler ve meclise sundukları bir takirde Moskova Antlaşması'nın "muzır ve âmâl-i milliyeye muhalif" olduğunu söylemişlerdi. Buna karşılık Yusuf Kemal Bey'in tavrı ise tıpkı Mustafa Kemal Paşa'nın tavrı gibi olmuş ve sebep olarak da "Türkiye'nin ve Türklüğün menfaati"ni göstermişti. Bu konuda bkz., TBMM Zabıt Ceridesi, XI, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s. 332-333. Ayrıca bu konudaki bir değerlendirme için bkz., Ali Arslan, "Birinci Dünya Savaşı Sonunda Batum'un Statüsü", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri (29-31 Mayıs 1995)*, *Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1996, s. 167-168.

93 GCZ, II, s. 357-361.

T.B.M.M.'de yapılan gizli oturumda, ilk önce Franklin Bouillon ile görüşmesine temas eden Mustafa Kemal Paşa, ona şimdiye kadar süren müzakerelerde geline noktanın pek tatminkâr olmadığını daha büyük itirazlara uğramamak için meseleyi T.B.M.M.'nin gündemine özel bir surette getirmeyi uygun gördüklerini ve meclisin de kendisi gibi Fransa ile bir an önce barış yapılmasına taraftar olduğunu, özellikle anlaşma taslağının sekizinci maddesinde yer alan İskenderun ve Antakya bölgesi hakkındaki hükümlere T.M.M.M.'de şiddetli tepkilerin bulunduğunu söylediğini belirtti... Ayrıca, sınır meselesiyle ilgili dokuzuncu maddenin de mevcut şekliyle kabul edilemeyeceğini Fransız temsilciye aktardığını hatırlatan Mustafa Kemal Paşa, bu sebepten dolayı Fransız Hükümetiyle daha açık ve kesin bir şekilde görüşme yapılmasını teklif ettiğini; ama, Franklin Bouillon tarafından sözkonusu hususlarda düzenleme yapmaya yetkili olmadığı gerekçesiyle reddedildiğini dile getirdi.⁹⁴

Daha sonra önlere bir harita açarak Suriye sınırını görüşmeye başladıklarını belirten Mustafa Kemal Paşa sınırı Cezire-i İbni Ömer'e ve Dicle'ye kadar uzatmaya çalıştıklarından bahsetti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Fransızlar da sınırın Dicle olmasında ısrarlıydılar. Bunun anlamı sınırın Cezire-i İbni Ömer'in 30 km. kuzeyinden geçmesi idi. Böylece sınır, Fransızların istediği gibi nehir yoluyla Cezire-i İbni Ömer'e ulaşacak ve oradan da daha aşağıya doğru gitmek suretiyle İngiliz bölgesi kabul edilen Mezopotamya'ya varacaktı. Oysa Türk hükümeti, sınırın Cezire-i İbni Ömer'in güneyinden geçmesini istiyordu. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa, Franklin Bouillon'a Cezire'yi veremeyeceklerini; ama Dicle'ye çıkmak için başka bir çıkış yolu bulunabileceğini söyledi.

Şu bir gerçek ki; Fransız temsilci, Mustafa Kemal Paşa'nın teklifine onay vermediyse de tamamen reddetmemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın anlattıklarına bakılırsa Fransızlara daha somut bir şekilde Nusaybin'den Cezire-i İbni Ömer'e giden eski bir yol -Fransızların istedikleri sınırın Dicle'ye ulaştığı yolun 30 km. doğusunda doğuya doğru giden bir yol-ortak kullanmak suretiyle teklif edilmişti. Buna göre, Cezire-i İbni Ömer kasabası ile Nusaybin kasabası Türkiye'de kalacak ve hatta, Nusaybin'den itibaren Honat beylerine kadar bütün istasyonlar Türkiye'ye bırakılacaktı. Ayrıca, Meydan-ı Ekbez'den Fatıma'ya inen yolu -ileride aşağı inmesi

94 GCZ, II, s. 362.

kabul edilirse birbirlerine yaklaşmalarından dolayı hat yapılabilecek niteliktedir., sınır önerdiklerini; buna karşılık Fransızlar, Nebas'ın hemen güneyinde "kayd-i ihtiraz" 5-10 km. kadar düzeltme istediklerini anlatan Mustafa Kemal Paşa, uzun tartışmalardan sonra sınırın başlangıç noktasının bizim teklifimize göre Payas'ın güneyinden başlaması gerektiğini Fransız temsilci'ye açık bir şekilde dile getirmiş ve gerisinin sınır komisyonunun işi olduğunu söyleyerek "... meclisimiz için bir nokta-i işğal diye kabul edemem" demişti. Ardında da Franklin Bouillon'un kabul edip etmediği noktaları sıraladı.⁹⁵

- Meydan-ı Ekbez'den Kanan'a kadar olan parçanın Türkiye'de kalmasını kesinlikle kabul etmemesi,
- Meydan-ı Ekbez'den Fatıma kısmı tek mil istasyonların, garların ne varsa bizde kalmasını kabul etmemesi,
- Nusaybin kasabasının Türkiye'de kalmasını kabul etmesi,
- Resûlayn'dan bahsedilmedi. Ancak, istasyonu Türkiye'dedir.

Aslında Mustafa Kemal Paşa'ya göre, sınırla ilgili olarak esaslı ve önemli bir düzenleme yapılamamıştı; yapılanlar da ufak şeylerdi. Çünkü Fransızlar, Halep'in kuzeyi için "noktası noktasına" ısrar ediyorlardı. Fakat, oradan itibaren istasyonları Türkiye'ye bırakıyorlardı. Buna rağmen, "Dicle'nin üstünde 60 km. lik mesafeden" söz ederek Cezire-i İbni Ömer'e ulaşmaya çalışıyorlardı. Bu arada, Franklin Bouillon Nusaybin ve Cezire kasabaları Türkiye'de kalmak ve aradaki eski yol da ortak kullanılmak üzere Ali İhsan Paşa'dan (Ali İhsan Sabis) bir kroki almıştı. İşte bu krokide belirlenen sınır çizgisi, Türk-Fransız görüşmelerinde gerçekleşen "azamî tadilat" idi.⁹⁶

Diğer taraftan, T.B.M.M. Hükümeti, Antakya ve İskenderun'un durumuyla özel olarak ilgilenmişti. Öyle ki, T.B.M.M. Hükümeti için bu mesele esas dava olmuş; tamamen -parçalanmadan- Türkiye'ye ilhak edilmesi istenmişti. Ne var ki Fransız temsilci, bu görüşe karşı çıkmış ve bu kez de Türk Hükümeti sözkonusu bölgede bağımsız bir Türk idaresinin kurulması gerektiğini savunmuştu. Tabiatıyla Fransızlar, bu Türk teklifini de reddetmişler ve Türk-Fransız heyetleri arasında tartışmaların çıkmasına yo-

95 GCZ, II, s. 363-364.

96 GCZ, II, s. 364.

laçmışlardı.

Bundan sonra Yusuf Kemal Bey'in Fransız temsilcisi Franklin Bouillon'u ikna etmeye çalıştığını görüyoruz. Bu amaçla Yusuf Kemal Bey, Fransa Başbakanı A. Briand'ın milliyet temelinde bir sınır yapılması gerektiğini ifade eden nutuklarını F. Bouillon'a hatırlatmış ve o da bunları bildiğini itiraf ettikten sonra "... yaptığımız hudud işte o hududdur." diyerek eski görüşündeki ısrarını sürdürmüştü. Ayrıca Franklin Bouillon, Antakya-İskenderun bölgesinde asker ve silâh bırakmayacaklarını; hatta, bunları Türkiye'ye verebileceklerini, orada bölgeye uygun bir idare tahhüd edebileceklerini söylemişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, sözkonusu bölgede bir özerk yönetim kurulmasını Fransızlara teklif etti ise de Fransız temsilci "bugünden kâğıt üzerine yazıp ilân edemeyiz" şeklinde cevap verdi. Bouillon'a göre, eğer bu yapılırsa, (İskenderun ve Antakya'ya bu hak verilirse) hemen aynı gün Halep ve Şam da benzer taleplerde bulunacak ve galeyana gelecekti.⁹⁷

Bütün bu gelişmelerden sonra Türk-Fransız görüşmelerinde sınır konusunda Türkiye'nin politikası şu hususlar üzerinde yoğunlaştı:

- Türkiye, İskenderun ve Antakya'da Fransa'nın bir özel idare kurmasına razı değildir.

- Sözkonusu bölgede Türkiye'nin birtakım hukukî hakları vardır ve Türkiye bu haklarından vazgeçmiş değildir.

- Ayrıca Türkiye, Suriye üzerindeki hukukundan da vazgeçmiş değildir. Ayrıca bu konu Türkiye ile Fransa arasında görüşülecektir. Ancak, Türkiye o bölgenin tamamen Fransız yönetimine geçmesine taraftar değildir.

Bunun dışında Türkiye, İskenderun ve Antakya'da özel bir yönetim kurulması görüşünden vazgeçmiş; yönetim ne şekilde olursa olsun Türkçe resmî bir nitelik (önceden Arapça ve Fransızca idi) kazanacak ve bölge Türk memurları tarafından yönetilecekti. Fakat Fransızlar, bu bölgede Türk bayrağının dalgalanmasını kabul etmemişler; bayrağın bir tarafında ay-yıldız, diğer tarafında Fransız bayrağı olacağını belirtmişlerdir. Buna Mus-

97 GCZ, II, s. 364-365.

tafa Kemal Paşa'nın tepkisi ise "... hülâsa cesaret edemedim. Doğrusu o kadar ısrar etmek istemedim İskenderun ve Antakya hakkındaki yaptırabildiğimiz tadilat mühim değildir." şeklinde olmuştur. Bunun gerekçesini de Mustafa Kemal Paşa şu sözlerle açıkladı.⁹⁸

"... yalnız düşündüğümüz bir maksadımız bir an evvel bilâ kayd ü şart sulh ve sükûn teessüs edebilmesidir."

Hemen belirtelim ki, Mustafa Kemal Paşa'nın Türk-Fransız İtilâfnâmesi hakkında söyledikleri bundan ibaret değildi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, sözkonusu itilâfnâmeyi genel bir çerçevede değerlendirmişti. Ona göre, adı geçen itilâfnâme birçok sakıncaları içinde barındırmaktaydı. Fakat bu sakıncalar genel olarak asıl davayı ihlâl edecek bir nitelikte bulunmuyorlardı. Aksine bu itilâfnâmeyi Türkiye kabul etmekle genel çıkarlarına hizmet etmiş olmakla kalmayacak, Batılı devletlere karşı izlemekte olduğu siyasete olumlu etkiler yapacak ve hatta, Rusya ile olan siyasetini de olumlu yönde etkileyecekti. Böylece Türkiye, "ufak-tefek" bazı mahsurlarına rağmen siyasî ve askerî açılardan ülke içinde ve dışında daha kuvvetli olacaktı. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleriyle anlatacak olursak; Türk-Fransız İtilâfnâmesi, "... bir müsamaha-name değildir, bir anlaşmadır". Yine Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Türkiye anlaşma günü kuvvetli olursa şimdilik uzlaşılan konular dışındaki Türkiye'nin taleplerini elde etmek de imkan dahilinde idi. Bunun için de Türkiye'nin kuvvetli ve tedbirli olması gerekmektedir. Bu sözlerden sonra Mustafa Kemal Paşa, bütün sorumluluğu üzerine alarak T.B.M.M.'nin memlekete, orduya, millete ve ülkenin geleceğine hizmet edeceği düşüncesiyle bu itilâfnâmeyi onaylamasını istedi.⁹⁹

En sonunda, Mersin milletvekili İsmail Safa Bey'in klâsik "Misâk-ı Millî'ye uygunluk" açısından milletvekillerini etkilemek ve itilâfnâmenin T.B.M.M. tarafından engellenmesini sağlamak için yaptığı ateşli ko-

⁹⁸ Mustafa Kemal Paşa, transit ve özel hukuk meselelerine de aynı gerekçelerle girmediklerini söylemekteydi. Geniş bilgi için bkz., GCZ, II, s. 365.

⁹⁹ GCZ, II, s. 365-366. Mustafa Kemal Paşa'nın bu uzun konuşmasından bazı milletvekilleri -Urfa milletvekili Hacı Hayali Efendi gibi- güney sınırıyla ilgili sorular sordu. Aslında bu soruların cevapları verilmişti. Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa gereken cevabı verdi. Bu arada, sınır konusunda F. Bo-uillon'un kanaatimce çok önemli şu sözlerini nakletti: ".. bu hudud hudud değildir. Sizin için de bizim için de muzırdır. Hududların yalnız bir mahiyeti vardır. Behemahal ya birbirimize düşman veya dost olacağız. Bu iki şıkdan başka manası yoktur. Sizin de niyetiniz dost olmak ise o vakit bu hudud iyidir. Bu hudud sizin için iyidir. Çünkü, her zaman bir hadise ihdas edersiniz...", GCZ, II, s. 366.

nuşmaya rağmen T.B.M.M., Türk-Fransız görüşmeleri konusunda müzarekenin yeterli olduğunu kabul etti.¹⁰⁰

Bundan iki gün sonra, 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara İtilâfnâmesi imzalandı ve böylece Türkiye, Fransa aracılığıyla Batılı devletlerle dost olmak istediğini göstermiş oldu. Fakat, bu anlaşma, her iki ülkenin meclislerinde onaylanmamış ve sadece bilgi verilmesi uygun görülmüştü. Nitekim Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, 24 Ekim 1921'de T.B.M.M.'nin ikinci oturumunda bir konuşma yaparak Fransızlarla bir itilâfnâme yapıldığını haber vermeye yetinmişti.

SONUÇ

20 Ekim 1921'de imzalanan Türk-Fransız İtilâfnâmesi / Ankara İtilâfnâmesi, T.B.M.M. Hükümeti'nin Millî Mücadele döneminin en sıcak günlerinde Sovyet Rusya ile yapılan Moskova Antlaşması'ndan sonra Fransa aracılığıyla İtilâf devletlerine dış ilişkiler bakımından yakınlaşma isteğinden kaynaklanan bir antlaşmadır. Böylece sözkonusu anlaşma ile T.B.M.M. Hükümeti, ilk defa bir Batılı devlet (Fransa) tarafından tanınmıştır. Fakat bu anlaşma, bir geçici mukavele veya ön-barış anlaşması niteliğinde olup Türk ve Fransız Meclisleri tarafından onaylanmamıştır. Tabiatıyla bunda, Fransa'nın Eylül 1914'de bir anlaşmayla İngiltere'ye verdiği kendisinden habersiz ve rızası olmadan hiçbir barış anlaşması yapmayacağı yönündeki taahhüdü önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde 1920'de Sevr müzakereleri sırasında İtilâf devletlerinin kendi aralarında yaptıkları benzer amaçlı "Üçlü anlaşma"da Fransa'nın bu konudaki çekingenliğini artırmıştır. Buna rağmen Fransa, dış ilişkilerinde İngiltere'nin ipoteğinden kurtulmak amacıyla T.B.M.M. Hükümeti ile bir anlaşma yapmayı başarmıştır.

Diğer taraftan T.B.M.M. Hükümeti, Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'in Lozan görüşmeleri sırasında mecliste dile getirdiği Fransızlarla yapılacak anlaşmanın geçici olduğu ve daha sonra imzalanacak barış antlaşmasında mevcut olumsuzlukların giderileceği vaadiyle anlaşmanın imzalanacağını söylediği iddiası doğru görünmemektedir. Buna rağmen gerek Mustafa Kemal Paşa, gerekse Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey

T.B.M.M.'nin gizli oturumlarında yaptıkları konuşmalarda bu anlaşmanın Türkiye'nin tamamen lehinde olmadığını, ülkenin içinde bulunduğu iç ve dış şartların (siyasî, askerî, iktisadî şartların) buna zorladığını söylemişlerdir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, sözkonusu anlaşmanın Misâk-ı Millî'ye aykırılığı iddiaları karşısında Türkiye'nin o günkü gücünün buna yettiğini belirtmiştir. Aynı şekilde Yusuf Kemal Bey de Fransızlarla yapılan anlaşmanın mükemmel olmayıp şartların zorlaması sonucunda yapıldığını açıklamıştır.

Bu görüşler ışığında söylemek gerekirse, Fransızlarla yapılan Ankara İtilâfnâmesi, özellikle, Suriye sınırıyla ilgili hükümleri bakımından T.B.M.M.'de bir milletvekilinin (Trabzon milletvekili Hafız Mehmed Bey) belirttiği gibi "Sevr'e göre iyi, Misâk-ı Millî'ye göre fena" bir anlaşmadır.